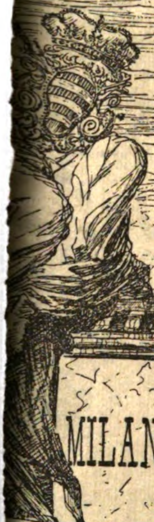

HECA RHACVSINA
MILAN REŠETAR
Sign. B. 266

NIKŠA GRADI.

SOCIALIZAM

U

SADAŠNJEM OBLIKU

Dio Prvi

Sv. I.

U Dubrovniku
Spisateljevo izdanje
1891.

Tipografija D. Pretnera.

Ad illa preclara studia ; et eo, unde discedere non oportuit, aliquando revertamur.

Cic. Ad Attic. L. II 16.

PRISTUP.

Ubozi! — Bogataši! — Neugodne razlike! Bila je svegjer od kada je svijeta, i još se nije dosle izmirila! — a hoće li ikad? Pa jeli moguće da se ikad izmiri? — To su grozna pitanja a u jedno zanimiva mimo sva ina, budi političkog, budi narodnoga smjera. Pojaviše se nekad kod Rimljanâ, kada se ono njihov prosti puk povukao na Posvećeno Brdo, a stari ga vlastelin Menenije privede k razlogu sa znamenitom basnom o želucu i odmetnijem udima čovječjeg tijela. Sličnijeh bunâ ponoviše docnije u Rimu zaštitnici puka n. p. Licinije; prosti robovi (Eunus); ugledni gragjani Tiberije i Kajo Graki, pa napokon Spartak *gladiator*, a sve te bune bjehu udavljene u krvi. Jednako se svrše u Engleskoj XII vijeka ustanci Wat Tieler-a, John Ball-a, Juk-Straw-a. Ko se ne spominje seljačkijeh ratovâ u Njemačkoj XVI vijeka? Komu su nepoznata imena Gjura Metzlera, te anabatistâ Nikole Storck-a i Toma Müncer-a? Na što su dospjeli krvavi pokušaji Ivana Mati-

jaša, Rothman-a, Knipper Dolling-a, pa Ivana od Leide (Sionskoga kralja)? Kako je strašno dokončala buna seljakâ Matije Gupca, Andrije Pasanca, Mihajla Gušetića i Ilije Prebega po našijem zemljama Jugoslavenskijem, a Stenka Razin-a u dalekoj Rusiji? — Za tijem Franceski prevrat XVIII vijeka uvede zanago megju ljudima više jednakosti pred zakonom, i to bijaše veliki napredak koji imagjaše značaj uprav svijecke znamenitosti; ali, kada strašna urota Babeuf-a šćede da silom ukine svaku ekonomnu razliku izmegju društvenijeh staležâ; Babeuf i drugovi mu bjehu osugjeni na smrt, a Francezi, netom se prenuše od straha što im dade ta grozna urota, baciše se u naručje Bonaparte-a, i žrtvovaše slobodu da dajbudi uzdrže opstojanje društvenog reda. Pregaoci za ukinuće sviju razlikâ izmegju staležâ, šćahu da nasilno izvedu svoje namjere kroz kobne dane Junija 1848, pa kroz ozloglašenu Parisku komunu g. 1871; ali jedan i drugi put zdravi razum i sila poštenog naroda osujeti sve te drzovite pokušaje. Premda „L' Internacionale," k istoj svrsi namijenjena, sada već ne opstoji kano društvo redovito ustrojeno, ipak nalazi apostolâ zanesenijeh i odanijeh. Kroz tu javnu iliti tajnu propagandu, socializam svuda se širi, te je postao nekom kozmopolitičkom vjerom. Prestrašeni pitanjima, koje on postavlja Evropi, neki, kano n. p. Donoso Kortes, bojahu se kataklizma, koga ljudi dotle nevidješe; a Lamennais mišljaše da smo blizu vremenâ „kad na zemlji natopljenoj krvlju i sred drožde raz-

„valinâ, što će se rušit jedne povrh drugijeh, ljudi će „tumariti i vikati tužno na svjetlosti požarâ, te će ci- „jenit da im već prijeti svrha sviju stvari naviještena „kroz preruke davne.“ Niko dakle neće smatrati malo-vrijednijem posao, koji dotle uzdrma maštu čovjekoljubnijeh mislilacâ, te im je teško iznaći para; pa me neće prekoriti, premda slabog radnika, što sam se i ja bavio tijem poslom, za koje vrijeme; e je svak, budi visoki vojskovogja, budi prosti vojnik, jednako dužan da, dokle može i znade, ustane bez obzira na obranu društvenog opstojanja i reda. Ma kakav bio u toliko ovaj skromni plod moga učnog truda, posvećujem ga mojijem milijem sugragjanima, da im ukažem da vas odmor, što mi je dobra sreća sad udijelila, htio sam obratiti njima na korist, pišući njihovijem i mojijem jezikom o stvarima, što se dosle, u koliko mi je na pameti, nijesu još u njemu raspravljale, i što, rad svoje osobite zlamenitosti, mogu i imaju nas svijeh zanimati živo. Pisat inače o zanimivijem stvarima na svome jeziku, najbolje je srestvo da ga svud raširimo, pa da on postane svezom megju srodnijem plemenima, te ih na svrhu dovede do narodnoga jedinstva, ko što bješe svegjer prva i posljednja moja misao i težnja.

Molim napokon mnogo poštovane naše sveštenike da privole, i od sebe, sudjelovati u duhu ove smjerne rasprave, e su oni, izmegju ostalijeh gragjanâ, glave izabrane, da uzdrže i šire tvrdu vjeru u blagovijest što

bi proglašena ne samo na korist bogatašâ, no osobito niskijeh i ubogijeh ovoga svijeta, da svi izjednačeni moralno i pred zakonom, e je ta jednakost jedino moguća i korisna; budu postepeno i ustrpljivo, ali u jedno krepko i pouzdano, težiti složno k postignuću najvisokijeh idealâ uma i srca čovječjeg, koji nahodu skupa svoje pravo vrelo i najbolje jemstvo u tješiteljnoj, blagorodnoj i zbilja božanstvenoj nauci našega gospodara Jezusa Hrista.

Gli animi partoriscono sempre ciò ch' hanno in se; umani la civiltà, disumani la barbarie... riparo unico è opporre agli errori la verità costantemente, animosamente, sicchè non diventi popolare la confusione dei giudizii e la indifferenza dei propositi; e perciò nobilitiamo la gioventù col magistero della parola e dell' esempio, perchè questa poi nobiliti con gli scritti e con l' opera la sua nazione.

Augusto Conti.

„Nije prigovora „kaže *Emile Lavelaye*" u njego„vom „Le Socialisme contemporain." Danas su svi i „svuda uvjereni da dioba dobarâ na ovome svijetu, ni„je već u skladu sa sadašnjijem pojmom o pravdi na„gradâ prama zaslugam; a to jer dio ukupnoga iznosa, „koji dopada radnike, ne stoji u razmjerju sa njihovi„jem sudjelovanjem ka općemu radu, po kome se stva„ra bogastvo. To uvjerenje ishodi iz samijeh vrelâ na„šeg obrazovanja, te je nužna posljedica sadašnjega su„stava radnje prije svega, pa napokon i demokrackog „napretka."

Ovdje nastaju tri glavna i posve ozbiljna pitanja, biva:

1.vo Jeli zbilja osnovan na istini baš onaj pojam pravde, po kome opće uvjerenje sudi, da je krivo učinjeno rabotnicima, a to sadašnjom diobom dobarâ?

2.go Ma na koji se način odgovorilo prvome pitanju, jeli moguće izmijeniti sadašnji sustav radnje sa kakvijem drugijem uprav korisnijem, iliti nè?

3.će Ako je osjećaj zlostanja megju rabotnicima nužna posljedica sadašnjega sustava radnje i demokrackog napretka, pa ako se sustav radnje nebi dao mijenjati; jeli na svrhu i democracki napredak po sebi nu-

dan, ili bi bila, na suprot, potreba da mu se postavi kakva zakonita granica.

Socialiste i njihovi svakovrstni branioci, kad se bave osobito prvijem triju pitanjâ, te ih sad postavismo, začnu obično opisivati živijem i ganutljivijem bojama nesrećni položaj radnikâ, pa, nasuprot, obilje i raskoš sred kojijeh plove bogataši i gospodari raznijeh obrtničkijeh zavodâ. Tek se na to graniče. O načinu, da bi se opisanoj nevolji, po mogućnosti, doskočilo, iliti šute potpuno, ili, kad govore, govore sasvijem površno, nejasno i neizvjesno; a neki napokon, ispovjedajući da o tom načinu ništa neznadu, hoće da se u toliko porazi sve što opstoji, sa nadom da će dakako, iz razvalinâ i haosa, ustati novi svijet, pravedniji i bolji od sadašnjega. Socialiste, u koliko su govornici i pjesnici mi će mo moliti, da prištede svoju rječitost i svoju fantaziju u opisivanju radničke nevolje, e smo i mi svi o toj nevolji tako uvjereni, da, i kad bi htjeli, nebismo mogli bit više; a inače svi ti živi i umjetni opisi, ne samo da ne čine napredovat ni za dlaku rješidbu socialnog pitanja, nego je optežavaju i odgagjaju ko zna dokle, otvarajući neprelazni jaz mržnje megju staležima društvenijem. Molićemo ih nasuprot da, zajedno snama, nategnu sve sile svoga uma da se odlučno jednom otkrije, jeli ko, i ko je baš kriv jadnome položaju dnevničarâ; pa da se iznagje kakvo praktično srestvo kojijem bi se taj položaj mogao izmijeniti sa boljijem, ili na jedan mah, ili dajbudi postepeno, što je, po svoj prilici, samoj istini mnogo bliže. Što se tiče pako onijeh, koji ne idu na to, da se s njima razloži, no niječe prosto boga, dušu, čovječansko društvo, svaku društvenu vladu, svako znanje, umjetnost i obrazovanje ljucko, ma koje vrste bilo, pa hoće da sve te neproci-

jenjive blagodati zvijerskom silom razvale i unište; svjetovali bismo ih, prije svega, da, bez oklijevanja sami sebe ubiju i unište, e bi tako najkraćijem i sigurnijem putem došli do svoga veleljepnog idejala t. j. do konačnog uništenja svega što biva. Ali kad nebi htjeli nikako da slijede taj naš skromni savjet, preporučili bismo ih povlaštenijem stražarima državâ, da, časa ne počaseći, obazru se na njih sa svom ozbiljnosti, i da što prije, to bolje, zabrinu se *ne quid respublicae detrimenti capiant.*

Istina je: žali Bože! Radnici, a to su ogromna većina ljudi, primaju obično jedva koliko im se hoće da izbjegnu gladu. Pa da im radnje nestane, a u isto doba javne ili osobne milostinje, trebalo bi da svakako poginu. Ima takogjer mnoštvo, te je radnjom steklo već toliko dobarâ, da mu je možno, ili se zadovoljiti svojijem srednjijem blagostanjem, ili novijem naporima težiti da ga uzvise sveudilj. Razmjerno malen je napokon broj velikijeh bogatašâ, koji živu u besposlici sred uprav obilnog raskošja. Do ovoga se došlo slobodnijem natjecanjem ponude i tražbe, što je svegjer manje ili više vladalo svijetom, e, od kad se pamti, svuda je bilo gole sirotinje, srednjijeh posjednikâ i velikijeh bogatašâ. Ovdje, baš nehote, nam se nameću dvije opaske. Ako su, to jest, slobodni natjecaj i razlike staležâ svegjer bili na svijetu, po svoj prilici taj se položaj ne bi dao u suštini izmijeniti, e bi imao biti hoćeš, nećeš, posve prirodan i prijeko potreban ljuckome pokoljenju. Ali ćemo to vidjeti bolje, kad uzmemo u pretres drugo pitanje o izmjenjivosti sadašnjeg sustava radnje. Ima još nešto. Da nije na svijetu neke besposlice, koja dopušta srednjijem posjednicima i golemijem bogatašima da dogju do izvanrednog umnog odgoja, nebi bilo ni obre-

tâ, ni razvitka umjetnosti i naukâ, pa, jednom riječi, ni sviju čudesâ sadašnje bujne obrazovanosti, pa ni samog onoga uzvišenog pojma pravde i pravičnosti, što sad osobito bûdi u nama neki uprav izvanredni osjećaj sirotinskijeh ranâ, te nas neodoljivom silom potiče da im tražimo lijekâ domjernijeh od onijeh te se dosle poznadu. Ne vidimo li kako pod našijem očima, neki megju najubogijem radnicima, netom sreća se združi s bistroumljem, štedljivosti i s kreposnijem postojanstvom, brzo se od golićâ pretvore u srednje posjednike, a od ovijeh još brže u velike bogataše? Pa i kad se sreća ne miješa u posao, ne desi li se gdjegod taj isti napredni postupak, ali samo malo po malo i mnogo sporijem razvićem? Može li dakle naš sadašnji sustav radnje zbilja zaslužiti strastvene prigovore na nj odasvud natrpane u ovo posljednje vrijeme? Uslijed ovoga sustava dio ukupnog iznosa t. j. nadnica koja dopada pojedinog radnika, odmjeren je, ko što rekosmo, slobodnijem natjecajem tražbe od onud, biva glavnice odregjene na radnju, a od ovud ponude, biva broja onijeh, koji nude svoju osobnu radnju uz ma kakvu nagradu. Nadnica je niža koliko je više ponugjeno radnje, a raste netom se poveća svota glavnice odregjene na radnju. Stoji dakle u izravnom razmjerju prama tražbi, a obraćenom prama ponudi; pa pošto se tražba i ponuda često promjenjivaju, ima se često promjenjivati i svota nadnice; ali ipak ne može nikad da side preko mjere prijeko potrebne da se pojedini radnik taman prehrani, ni da se uzvisi dotle, dok bi glavničar našao da mu preuzeti posao ni malo ne koristi. Uzmimo sad najnižu nadnicu pojedinog radnika, pa gledajmo stoji li ona u razmjerju sa njegovijem sudjelovanjem k općemu radu, po kome se stvara bogastvo? — Ja bi rekao da

stoji; a evo zašto. — Rabotnik obično ne stavlja na sreću, kad radi, nego svoje ruke i neku svoju sa svijem prvotnu i počelnu vještinu. To je dojsto mnogo, pa možda i sve za njega; ali za drugoga, ne vrijedi više nego toliko, koliko njegova osobna radnja zbilja prinosi zajedničkom djelu, a to je posve malo; jer, i bez njegove radnje, ovo bi sve jednako bilo nastavljeno. Gospodar tvornice na suprot meće, on sam, na pogiblju veliku glavnicu, bez koje, njegovi rabotnici, svi skupa, nebi bili mogli ni započeti, a kamo li nastaviti zajedničko djelo. Njega mogu kad i kad dopasti ogromni gubitci i preko glavnice, što je već s početka uložio. Daj da on tu glavnicu odvuče, radnje će odma nestati, a da rabotnici, njemu usprkos, nebi šćeli da rade, nebi zato radnje nestalo, osim samog slučaja internacionalne urote, koja bi se teško dala ostvariti a mal da ne i nikad potpuno, ko što bi se uprav htjelo u tu svrhu.

No, ako najniža nadnica, kojom pojedini radnik može ipak da se žlje i gore prehrani, stoji zbilja u razmjerju sa njegovijem sudjelovanjem k općemu radu; pa, ako na tom temelju on nema nikakvog prava da zahtijeva bolju nagradu; bi li mu to pravo moglo doći iz kakvog drugog uzroka, te biti osnovano na kakvom drugome temelju? Homo da vidimo. Taj drugi uzrok, taj drugi temelj mogao bi opstojati samo kad bi obični radnici, poput sviju ostalijeh ljudi, jedino zato što su se rodili, imali pravo ne samo na prost, nego na manje ili više raskošan život. Dali imaju ili ne to pravo, pa u kolikoj mjeri, to se posve različno riješava, po razlici naše pomisli o postanku i o zakonima svemira. Ko misli da su svemir i ljudi Božija stvorenja i da su čovječje duše neumrle, ti će lako uvidjeti da svaki čovjek po napose ima pravo da se uzdrži u životu, te da

postigne koliko više može blagostanja, pa da svi ljudi ukupno imadu dužnost da se megju sobom pomagaju a svakako da jedan drugome ne nanese nikakve štete; ali će ujedno razumjeti da je ova posljedna dužnost punija od prve, u koliko njojzi odgovara inače i potpuno pravo da se ta dužnost i na silu izvrši; a da na suprot dužnost megjusobnog pomaganja ne ide dalje od mogućnosti dužnikove, koju on sam je u stanju da dovoljno odmjeri, pa nije uprav potpuna, niti joj odgovara, sa strane potrebnika, potpuno pravo na blagodat t. j. pravo da on sebi pribavi tu blagodat i na silu. Šta više? Kad bi se ovo pravo na blagodat priznalo kao potpuno, nestao bi i sam pojam blagodati, pa bi sa slobodom iščezao svaki pokret moralnoga života u ljuckome društvu.

Hristova vjera, najsavršenija i najčistija megju svijem što, u općijem zakonima svemira, ugledaše nekakav nepomični i Bogom postavljeni red; propisuje dakako, a to strogo, mogućnicima i bogatašima da pruže milosrdno i velikodušno pomoćnicu ruku nevoljnijem i obezbaštinjenicima ovoga svijeta; ali, ove poslednje nigdje i nikad ne povlašćuje, da tu pomoć izvojšte na silu. Ima pravo Hrišćanin ubogi, da od bogataša traži neprestanom i smjernom molitvom, a kad i kad i krepkom zakletvom, da mu on udijeli prijeko potrebnu milostinju, opominjuć ga na Hristovu riječ; no ipak nema nijednoga prava da se obrati u tu svrhu na materijalnu silu. A to je posve naravno i pravedno u duhu Hristove nauke. Netom udesi naši ne dokončavaju na ovome svijetu, i ako smo po nesreći za sad nevoljni i obezbaštinjeni, pa, i ako se bogataši ogluše na naše molbe, što nam se na svrhu može najgore dogoditi? Ništa drugo nego da, iza nekoliko patnje, nevolja i glad nas umore. No, ako se u nadi nepomičnijeh Božijeh o-

bećanja, mi, ko što je posve razložito i moguće, budemo prilagodili volji našega stvoritelja, te ustrpljivo podnesemo one vremenite patnje; čeka nas vječno blaženstvo u Božijem carstvu, a na suprot će škripanje zubovâ i nedospjetna groza zateći naše tvrdokorne neumolnike. Što je trenutak bjeguće patnje prama uživanju vječnom? Nebi li se na taj način najsigurnije utažila i odveć opravdana prèdanja sadašnjijeh bogatašâ i državnikâ? Kamo sreće da jedni i drugi, mješte da se gube kroz puteve kojijem izlaska nije, stanu kresati ledno i kamenito srce svoje, te iz njega izbiju možda još tinjajuću iskricu Hristove vjere. Oh! za nago tobož gvozdenom zakonu slobodnog natjecaja ni tvrdoća ni oštrina, i kad bi istinite bile, neće se nigda ni omekšat ni izgladit na zemlji, no jedino živijem plamenom ljubavi Hristjanske!

Sve drugčije biva, ako se uscijeni da je svemir postao i da se razvija sam po sebi, ili da on nije trajni predmet samosvijesti ni sebi, ni ikome drugome; a da ona tajna moć, koju navikosmo odavna nazivati čovječjom dušom, iza smrti pojedinca t. j. iza prividnog rastanka sa svojijem tijelom, prestaje sasvijem i za uvijek. Tada nam se opći život prekažuje u vremenu i u prostoru uprav nalik vrlo neslanoj basni, koju bi nam pričao kakav odrpani lugjak; jer, mal da ne jednodnevnijem prolaskom i potpunijem uništenjem pojedinijeh pojasovâ ljuckoga roda na zemlji, prelama se svaka namjerna sveza megju njima ne samo, nego megju njima i svemirom; jer, u oskudici te sveze ne dade se pojmiti ni prvi pametni početak te bi ju bio namjerno uveo, pa ni ma koji moralni red i život na ovome svijetu; jer napokon, pri ovijem prilikama, ne može biti govora ni o ma kakvom pravu, ni o moralnoj dužnosti ma

kojoj. Sred tako ogromnijeh razvalinâ, što bi nas odasvud tištile, preostala bi jedino slijepačka i zvijerska borba za opstanak; a u njojzi bi čovjek imô, kano osobitu povlasticu, sam razlog da mu nadomjesti nedostatak drugijeh silâ za obranu i za napadaj, kojijem bi ga neke životinje posve nižeg reda možda inače lako nadvladale. Gdje bi smo bili tada sa pravom nevoljnijeh na zahtijev i tražbu da im se na koji način pomogne? a gdje sa odnosnom dužnosti bogatašâ, da njima zbilja dogju na susret i da im učine dobra? Naravno, kazaće nam po svoj prilici obezbaštinjenici: mi smo u pretežnom broju; pa, ako bude do odlučne borbe, uzećemo na silu sve što nam treba, uništićemo svaki otpor, te ćemo urediti društvo po našemu ćejifu i nama na uhar, a to na temelju potpune jednakosti: u najgorem slučaju, kušaćemo, ako ništa jednom u životu, stvarni zemaljski raj, pa što nam je stalo da bi za tijem i sve propalo s nama? — Nikud bolje! — Daj da im sve do svrhe pogje za rukom i da budu zbilja dobitnici u toj borbi nesmotrenoj; ipak, ko što ćemo u drugom dijelu ove rasprave razjasniti potpuno, našli bi se neizbježivo u mnogo žalosnijemu stanju nego što se sad nalaze, te bi se ljuto zatrudili ne samo uzalud, no na veliku svoju i opću štetu i pogibiju.

Mi smo dokazali da kad radnici primaju običnu nadnicu, kojom se mogu prehraniti, nemadu u opće ništa da se tuže, e su zbilja primili koliko vrijedi njihova radnja; da oni, pri nekijem prilikam, ipak bi mogli zahtijevati i što više, ali to samo u duhovnoj pomisli o postanku i o zakonima svemira, premda, u svakom slučaju, taj zahtijev nebi mogli nikad izvesti na silu; a da na svrhu, u bezbožnoj pomisli o postanku svijeta, ne može biti govora, ni o moralnom pravu, ni o ma kojoj moralnoj dužnosti.

To je sve istina : no, pošto u Njemačkoj osobito neki glasoviti pisci osnivajući se na bezbožnijem Darvinovijem načelima, nastoje kako bi dokazali de je radniku krivo u sadašnjem sustavu društva; i pošto ta njihova dokazivanja, budi prividnom strogosti dialektike, budi blistanjem krasorječja, zavedoše množinu čitateljâ ; neće biti bez koristi da se jednom po tanko pregledaju i svedu na svoju pravu cijenu.

Prvi tijeh pisacâ, po vremenu i po ozbiljnom načinu rasprave, pa i po smijernosti i po dostojanstvu mal da ne svegjer samotnog života, svakako je *Karl Marks*. On je jedan od prvakâ Evropejskog socializma, osnovatelj i ustrojitelj internacionalnog društva. Rodi se u Treves-u na 2 Maja 1818 od Čifuta pokrštenjaka i savjetnika rudâ: odlikovâ se u Bonni učeći pravo, pa, vrativši se k Treves-u g. 1843, oženi se *Jenny-om von Wetsphalen*, sestrom onoga Westphalen-a, koji učestvova u ministarstvu Menteuffel-a. Nešće državnijeh služabâ, te se posveti bez obzira učenju političke ekonomije a nadasve društvenog pitanja. Progonjen sa strane vlade rad skrajnijeh misli, pribjegne u Pariz, pa, u društvu sa *Arnold-om Ruge-om*, izda Deutsch-Französische-Jahrbücher, a, iz Bruselles-a, list Vorwärts. Istjeran iz Franceske g. 1884, a iz Bruselles-a g. 1848 vrati se k Njemačkoj i tu se okoristi slobodom stečenom kroz Marčani prevrat da sa *M. Wolff-om* izda list, kojijem je udarao teško na tako zvani treći stalež. Iznova progonjen, pobjegne k Londonu, i tu probavi svoje vrijeme, nešto ekonomskijem naukam, a nešto tajnom upravom internacionalnog društva. Već g. 1847 u proglasu objelodanjenom sa *Fr. Engel-om* na ime Njemačkijeh komunistâ u Londonu, bijaše izjavio dva načela, koja socialisti Njemački i Evropejski slijede i sad, t. j. prvo:

da korist radnikâ u njihovoj borbi sa glavničarima, budući svud ista, nadmašuje sve razlike narodnosti; a drugo: da radnici imaju steći politička prava, ako hoće slomiti uprav jaram glavničarâ. Malo je pisô u opće. Posljednje djelo bi mu *das Kapital*, izdat prvi put g. 1867, a drugi 1873, preveden na Franceski jezik g. 1873 a g. 1883 na Ruski. Nije lako čitati ovu raspravu od osam stotin stranâ po prilici, u kojoj pisac se služi riječima odlučenijem, te im daje smisao posve različnu od obične, pa sve, od izvoda do izvoda, gradi nekakav sustav, vas osnovan na prostijem oznakama (definitiones) i hypothezam. *Emile de Laveleye* u svome djelu „Le socialisme contemporain" Paris, ancienne librarie Germer Bailliére et Cie 1891, pa *J. Bourdeau* član Franceskog instituta u „revue des deux mondes" 15 Aprila 1891, kazali su u kratko sadržaj Marksova sustava, pa ćemo i mi to isto učiniti na našem jeziku, slijedeći njihove stope, a to na korist mladijeh Jugoslàvenâ, koji se još nijesu toliko usprijateljili sa piscima Franceskijem i Njemačkijem, da bi ih mogli razumjeti dobro u samom izvoru.

Ako su *Brissot* i *Prudhon* izustili čudnu i već glasovitu izreku da je imovina prosta kragja, sva Marksova težnja ide napokon na to, kako bi dokazao da je glavnica nužni plod same otimačine, e ova dva zaključka jesu u suštini posve jednaka. Istina je ipak da izuzimljuć što Marks gdje i gdje kori oštro bogataše, on se u opće razlikuje od starijeh socialistâ, e se ne hita toliko sa glavničarima, koliko sa samom glavnicom i sa ukupnijem sustavom sadašnje ekonomije. Njemu màterijalne koristi vladaju tečajem historičkijeh dogagjajâ; pa, sve suslijedne promjene u općoj obrazovanosti, nijesu drugo nego razviće ekonomne plodnje, koja nosi

sobom nužne prepirke staležâ. Tijeh nužnijeh prepirakâ, što bivaju posve nalik tečaju prirode i njezinijeh zakonâ, pojedinci, i kad bi htjeli, ne mogu da se otrgnu, pa nijesu za to ni odgovorni; a, inače i utjecaj pisca valja zanago da bude jako slab, jer, i kad bi otkrio kakav novi prirodni zakon društvenog kretanja, nebi ikad mogao ni preteći skokom, ni kakvijem ukazom ukinuti tečaj promjenâ prirodnog razvića tog novog zakona, no možda jedino skratiti trud i ublažiti po nešto patnje dotičnog poroda. Ko što je ovdje Marks zaimao u Darwina i u Spensera pojme sad toliko rasijane, s kojijeh se uništava sloboda i odgovornost, ne samo pojedinacâ, no i svakog društva; on prima takogjer od Adama Smitha, Rikarda, De Tracy-a, Bastiat-a i Thiers-a ekonomno načelo, da je t. j. čovječji trud jedino vrelo, pa i jedino mjerilo svake vrijednosti i svake imovine. „Ako je, dodaje on, jedini trud „pravo mjerilo, po kome se dade svegj ocijeniti i sra„vnati vrijednost svijeh trgâ; kolikoće truda imati će „nužno, u svijem vremenima i u svijem mjestima, je„dnaku vrijednost za onoga koji trudi. Ako svaka vri„jednost ishodi jedino iz truda, izvojšteno bogastvo ima „pripasti potpuno radnicima; pa, ako je trud zakonito „vrelo imovine, radnici sami imaju postati imaonicima."

„Bogastvo društavâ, kojijem vlada glavnica, pri„kazuje se kako nekakva ogromna rpa trgâ. Trg t. j. „rukotvorina namjenjena promjeni, elementarni je oblik „bogastva u modernijem društvima, Svaka stvar, koja za „što služi, ima dvije vrijednosti. Jednu, po kojoj, rad o„sobitijeh svojstavâ, podmiriva koju potrebu čovjeka, a to „je porabna vrijednost, a drugu, po kojoj, ona se može dat „u promjenu za koju drugu stvar. Ove dvije vrijedno„sti rijetko su suglasne. Obzirom na porabnu vrijednost

„stvari se razlikuju megju sobom, po svojijem osobni-„jem zakonima i po potrebam, koje će da podmire. Ob-„zirom na zamjenjivu vrijednost, svijem je stvarima „opće svojstvo, da mogu se zamjenjivati jedna s dru-„gom, iliti sa kakvom svotom novca. Po porabi teško „je naći odnos megju bravom, koga jedeš, i megju ko-„njem, na kome jašeš; ali, po zamjeni, možeš rijeti da „konj valja dvadesti bravâ, netom ćeš za konja dobit „800 dinarâ, a 40 za brava.“

„U prvobitnijem društvima, ko što u Indiji, pa u „srednjemu vijeku, najviše se gledalo na porabnu vri-„jednost, jer svaki skup porodicâ, tvoreći sam po sebi „sve što je tratio, nije imao potrebu ni da kupuje, ni da „prodava. U društvima na suprot, gdje biva dioba rad-„nje i zanatâ, poglavita je vrijednost zamjene, jer tu „niko ne tvori ono što trati, pa valja da svak kupi, da „poslije proda. Sve što se tvori postaje trgom, a tad „je najzanimljivije znati što je uprav što dava vrijed-„nost stvarima namjenjenijem zamjeni, a to je jedino „čovječji trud. Stvari namjenjene promjeni nijesu dru-„go nego kristalisani trud. Mjerilo je truda, srednji dan „truda običnog, koji nije jednak ni svuda ni svegjer, „al se ipak može smatrati stalnijem u odregjenom dru-„štvu. Zamršeniji trud, iliti koji iziskiva znamenitije „darovitnosti, ima se držati kauo prosti, samo podignut „na najvisočiju moć. Korisna stvar nema dakle vrijed-„nosti, nego u koliko zastupa trud; a stvari najpotre-„bnije životu, kô što su vazduh i voda, nemaju u opće „nikakve vrijednosti e se mogu postići bez truda.“

„Kolikoća vrijednosti svake stvari, mjeri se po ko-„likoći truda, što se u toj stvari uložio, a kolikoća pa-„ko samoga truda, po njegovom trajanju t. j. po danu „i uri; ali to trajanje ima bit truda obično potrebnog

„i izvršenog srednjijem stepenom sposobnosti i napo-„ra, megju pravilnijem uvjetima obrtnosti u ustanovlje-„nom času. No, ako je trud, izmjeren svojijem traja-„njem, jedino vrelo vrijednosti; stvari, učinjene u vi-„šem broju, ali u istom tečaju vremena, neće, sve sku-„pa, zastupati više vrijednosti, jer će svaka stvar, po „na po se, vrijediti manje. Trud dakle, postajuć plod-„niji i stvarajući više koristi, ne stvara više vrijednosti; „a takogjer i svi obreti znanja, pa i sva usavršivanja „obrta, stvaraju više koristi, bez umnoženja kolikoće „vrijednosti."

„Glavnice se ne ragjaju, kô što nas uči neka pro-„stačka politička ekonomija, štedljivošću i ustegnućem, „a još manje promjenama, kô što sanjaju ludovi, videć „kog trgovca, da se brzo obogatio. U stvari, promjena „biva obično na temelju jednakosti: vrijednost prama „vrijednosti; a kad, s lukavštine ili vještine, Pavo pro-„da Petru za 50 dinarâ trg, koji ne valja nego 40, „Pavo je zanago dobio 10 dinarâ; ali, premda ih je „Petar izgubio, društvo se nije obogatilo, nijedna se „nova vrijednost nije stvorila, nijedna se nova glavnica „nije sakupila. Ko je pozvat da postane glavničarom „dogje na pazar sa novcem. Kupi s početka mašine, „orugja, prve iznose, pa, da se s njima služi, radniko-„vu silu truda (Arbeitzkraft), jedino vrelo svake vrijed-„nosti. Djelom radnikâ, orugja i mašinâ, pretvara prve „iznose u rukotvore, koje pak prodava draže nego su „ga stale. Dobiva tako višu vrijednost (Mehrwerth) i „novac za čas pretvoren u plate i u rukotvore, vraća „se na prvobitni oblik, ali više ili manje uzmnožen; „učinio je malijeh; glavnica se rodila. Kako to? — O-„vako. — Novčar isplaća trudu samo njegovu mjenbe-„nu, a dobiva na taj način svu njegovu porabnu vrijed-

„nost. Sila truda ima tu jedinu osobnost da stvara više „nego li vrijedi trud, te je nju samu stvorio. Ko je „kupio i ko se s njom služi, služi se vrelom svakoga „bogastva. Novčar plaća trud koliko i valja. Što valja „trud? Valja, kô i svaki trg, koliko je trebalo vremena „i napora da bude stvoren t. j. iznosnijeh troškovâ. Iz„nosni troškovi truda sastoje u sve što je treba hrane „i robe da se uzdrže radnik i djeca, koja će ga na„slijedit. Vrijednost sve te hrane i sve te robe, mjeri „se po vremenu prijeko nužnu da budu stvoreni. Vri„jednost je dakle truda, jednaka na svrhu, skupu urâ „prijeko potrebnijeh da bude stvoreno što se hoće rad„nikovoj hrani. To je samo dužan da plati glavničar „po općijem načelima promjene. Ali tu baš zeko leži. „Da bude stvoreno što se prijeko hoće opstojanju rad„nika i njegove porodice, nije potreban cijeli dan rad„nje. Pet ili šest urâ su dosta. Da radnik dakle trudi „samomu sebi, dobio bi sve što mu treba u po dana, „a u ostalo bi se vrijeme zabavljo ili drukčije koristio; „ali nekadašnji rob i sluge srednjega vijeka, postignuv„ši slobodu u sadašnjem društvu, ne postigoše u jedno „i imovinu (?). Nevolja im je za to, da se podlože oni„jem koji imadu zemlje i orugja za stvaranje. Ovi zah„tjevaju naravno da im oni trude cijeli dan za 12 urâ „ili više. U šest urâ, radnik je stvorio što mu vrijedi „hrana, a u ostalo šest urâ, nešto više (Mehrwerth), je„dino na korist onijeh, koji se snjime služe. Glavničar „plaća radniku moć truda koliko valja t. j. dajući mu „svota novca, koja zastupa šest urâ truda i dopušta „mu da kupi što mu je potreba za život. Ali kako on „dobiva na taj način slobodno raspoloženje te sile stva„ranja koju je platio; dobiva takogjer sve što ona stva„ra kroz cijeli dan; promjenjiva iznos šest urâ sa tru-

„dom dvanaest urâ. Meće dakle u špag, kano čistu do„bit, iznos od šest urâ preko prijeko potrebnog truda. „Od ovoga suviška koga gospodar stavlja u špag ragja „se glavnica."

„Glavničar ima raznijeh srestavâ da svoje koristi „razmnoži. Najprvo da poveća broj radnikâ, jer koliko „je ovijeh, toliko putâ dobiva iznos ono šest urâ suviš„nog truda, što krade svakomu od njih, pa da produlji „dan truda. Što dalje radnik trudi preko vremena što „mu se svakako hoće, koje zastupa njegova nadnica, „sve to više on koristi svome gospodaru. Treće je „srestvo, skratiti trajanje prijeko potrebnog truda. Sta„vimo da radnik uzmože stvoriti u tri ure koliko mu „treba za hranu, vrijednost moći njegova truda sma„njila bi se za polovicu. Glavničar bi dakle dobio punu „vrijednost dana od šest urâ, davajući toliko novca, ko„liko vrijede same tri ure truda t. j. nadnicu manju za „polovicu. Ali kako da se smanje troškovi, te se zbi„lja hoće radničkoj hrani? — Čineći samo da bude „plodniji trud, koji stvara što je potrebito radniku da „potrati. Netom se ure truda sve jednako plaćaju, ma „što budu izradile; daj da se u jednu uru izradi dva „putâ više stvari, svaka će stvar vrijedit polovicu, pa „radnik za življenje tražiće i on polovicu manje, te će „moć prodat svoju silu truda za polovicu prijašnje „nadnice. U istom razmjerju dakle, u kome mašine i „usavršeniji načini uzmnažuju plodnost trudu, smanjuje „se nadnica i raste korist glavničara. Na svrhu, svaki „suvišak vrijednosti (Mehrwerth), u ma kojem obliku „bude se kristalisô, kamate, dohodakâ, koristi, nije ne„go ostvarenje nekog trajanja neisplaćenog truda. Tajna, „evo, plodnog truda sastoji u tome, da on raspolaže „nekom kolikoćom truda, koju ne plaća. Glavnica je

„po sebi troma: ona je mrtvi trud, te ne može da „uskrsne, nego sisajući poput tenjca trud koji još žive, „pa se sve to više žiri i tovi, koliko više osvoji tog ži„vućega truda."

„Glavničarski sustav poče početkom XVI vijeka, „kad veliki imaonici usrćući na imetke malijeh obradi„teljâ, otjeraše u gradove puk suvišnji, slobodan, ali „bez načina da bi trudio, i za to usiljen da se podvr„gne onijem, koji su u stanju, da mu žlje i gore dadu „taj način. Ukinuće zanatâ i obret mašinâ, podpomogo„še razvoj velikog obrta, po kome nekoliko glavničarâ „služe se sve to višijem brojem proletaracâ. Ko što „raste glavnica, raste i broj radnikâ. Narpanje boga„stva s jedne strane društva, vodi sa sobom nužno nar„panje nevolje, ropstva i moralnog sniženja staleža, „koji svojijem trudom poragja glavnicu."

Premda se Marksovo djelo *das Kapital*, koga smo sadržaj dosle naveli u svojoj suštini, nameće, rad prividne strogosti svojijeh odlučenijeh izvoda, osobito uvjerenju one vrste čitateljâ, što, i ako bi po naravi bila naklona ozbiljnosti, ipak je, radi oskudice vremena, pretečnijah naukâ i potrebne pomnje, navikla da čita odveć površno; olakšava inače posao svakome, koji hoće da ga savijesno pretresa, jer, u strogo svezanom sustavu, netom mu izmakneš dva tri glavna temelja, sva će se zgragja, podignuta toli umjetno i tolikijem naporom, srušiti na cigli jedan mah. Prije ćemo svega opaziti da već s početka Marks sama sebe poriče, te nehote iznaša na vidik sujetnost svojijeh ne manje, nego i svijeh u opće socialističkijeh zahtjevâ, u koliko priznaje da materijalne koristi vladaju tečajem historičkijeh dogagjajâ; da sve susljedne promjene, u općoj obrazovanosti, nijesu drugo, nego razviće ekonomne plodnje, koja vodi

sobom nužne prepirke staležâ, a da ove nužne prepirke bivaju posve nalik tečajem prirode i njezinijeh zakonâ, pa da na taj način prestaje svaka sloboda i odgovornost, budi pojedinacâ, budi cijeloga društva. Ako je zbilja tako, tad i sadašnji ekonomni sustav, ma kakav on bio, svakako je nužni plod naravnog ekonomnog života, pa drukčiji i nemože da bude. Taj današnji sustav pretvori će se po svoj prilici s vremenom u drugi. Hoće li taj biti bolji ili gori, zanago ne znamo. Znamo jedino da će ta promjena bit svakako nužna, neizbježiva. U tom slučaju, kako bi naš uticaj mogao, ako ništa, kô što veli Marks, skratiti trud i ublažiti patnje dotičnog poroda? Nije li, po Marksovu mnenju, svaka ekonomna promjena nužni plod neizbrojenijeh silâ i neizmjerno zapletenijeh? pa, ko bi nam tad jamčio, da smo zbilja pogodili skrovenu namjeru tog tajnog, ogromnog i nikome dohitnog djelovanja? Nije li na suprot bliže istini, da kad najviše uzmislimo da smo je pogodili, budemo se od nje najviše odaljili? pa da, mješte da skratimo i ublažimo trud i patnje žugjenog poroda, budemo jedan i druge samo umnožili i ogorčali? Zašto dakle Marks, kad je pisao svoje djelo *das Kapital*, nije uvidio da mu je težnja bila posve uzaludna, iliti možda uprav i pogibeljna onijem istijem radnicima, kojijem ko što kaže, htio je da zbilja koristi?

Silazeći sada na posebna Marksova načela, istina je, to valja Marksu dopustiti, da je trud zakoniti izvor imovine, ali mu se nemože dopustiti da za to radnici sami treba da postanu imaonicima, e bi taj zaključak bio širi od svoje pretpostavke, te bi se opirô općijem pravilima logike. Bio bi pravilan na suprot, kad bi trud bio jedini izvor imovine, a u stvari nije, e ih ima i drugijeh n. p. zauzeće, pogodba, našljestvo, prirast i t. d. — Ko je, inače, rekao Marksu da je jedini trud pravo

mjerilo, po kome se daje ocijeniti i sravnati vrijednost svijeh stvari? Ja ću naravno mnogo cijeniti stvar što sam učinio mojijem rukama, i u koju sam uložio, stavimo, godišnji trud: ona će mi bit draga, koliko mi je draga cijela godina truda; no, hodeći s njome na pazar, mogu li se nadati razložito, da bude i drugome toliko draga? Ne, nipošto. Na suprot, ako nagjem gdje na putu dobar komad kruha i s njime pogjem odma u postupljeni grad, koga su žitelji moreni gladom, svaki će mi od njih ponudit, za onaj komad kruha, sve što budem pitao, a jedine granice kolikoći cijene, biti će, od njih, fizična mogućnost, a, od mene, prosto čovjekoljubje, bez najmanjeg obzira na kolikoću moga truda. Nije dakle trud, koji sam uložio u moj rukotvor, sam po sebi, nikakav neposredni izvor njegove zamjenljive vrijednosti. Stvari, u opće, ne mogu se zamjeniti, ako ih niko ne želi; a niko ih neće željet, ako ne budu imale kakvo svojstvo, po kome bi namirile budi naravne, budi samo izmišljene čovječje potrebe; pa, ako oni, koji bi ih inače željeli, budu mogli, drukčije i na lakši način, namiriti te svoje potrebe. Naravna dakle svojstva stvari, u koliko su kadra da namire neke ljucke potrebe; čovječji trud, u koliko može slična svojstva stvoriti gdje ih nema, a gdje ih ima, pretvoriti ih u druga, ili posve nova im predodati; rijetkost manja ili viša; manja ili viša usavršenost ponugjenijeh stvari, pa na svrhu broj, te manje ili više bogastvo onijeh, koji žele namiriti svoje potrebe sa zamjenom; to su sve razne prilike, koje ne djeluju nikad neposredno na zamjenljivu vrijednost, nego samo posredno, u koliko djeluju, od ovuda, na napetost tražbe, a ponude odonuda, te se nužno pojavljaju uprav natjecajem te ponude i tražbe, po kome se napokon naznačuje odlučno i domjerno svaka zamjenljiva

vrijednost. I sam čovječji trud, netom dogje na pazar da se zamjeni s kakvom drugom stvari ili sa novcem, nemože da izbjegne općem zakonu natjecaja; pa neće se ocijenjivati jedino po svome trajanju, po danu i uri, ko što veli Marks, nego po manjemu ili višemu broju potrebâ, koje drugi ljudi mogu s njime namiriti, te osobito po manjoj ili višoj lakoći kojom ga budu dobavljali t. j. jednom riječi, zamjenljiva cijena će mu biti čisti izraz borbe megju ponudom i tražbom. Stavimo za čas da čovječji trud poduprt mašinam i ostalijem obretima znanja, u istom tečaju vremena, učini više stvarî nego prije, i da svaka tijeh stvarî, donesena na pazar, bude vrijediti manje od prije. Što to znači? Ništa drugo, nego da kad bi n. p. bio dvostruk broj učinjenijeh stvarî, svaka bi od njih vrijedila za polovicu manje na pazaru, i njezina bi zamjenljiva vrijednost bila manja u istom razmjerju, pa ukupna njihova zamjenljiva vrijednost ostala bi onolika, kô što je bila i prije. Ali na suprot, jer ukupni bi im se broj dvostručio, ostajući inače jednaka porabna vrijednost svake od njih po napose; dvostručila bi im se i ukupna porabna vrijednost, u koliko, ili bi dvostruki broj ljudi uživao njihovu korist, ili bi je isti broj uživao u dvostrukoj mjeri; a tako bi se uprav dvostručilo opće bogastvo i blagostanje, jer ovo sastoji jedino u obilnosti korisnijeh stvari, te naravno raste u istom razmjerju, u kome se smanjiva zamjenljiva vrijednost. — Ako je to tako, kô što jest očevidno; nije istina što veli Marks da stvari namijenjene zamjeni nijesu drugo nego kristalisani trud; nije istina da je ovaj jedino ono što im dava vrijednost; nije istina da kolikoća vrijednosti svake stvari mjeri se po kolikoći truda; nije isti-

na da se kolikoća truda mjeri samo po njegovom trajanju, a nije istina napokon, da svi obreti znanja pa i sva usavršivanja obrta, stvaraju više koristi bez umnoženja, u isto vrijeme, kolikoće ukupne vrijednosti.

Sada će nam postati sasvijem jasna i neistinitost Marksova zaključka: da je glavnica t. j. nužni plod proste kragje i otimačine. Nije šala. Ako ti je sreća udijelila nekoliko novca, kućâ i baštinâ, preko tvojijeh sadašnjijeh potrebâ; ako si, Bogu fala, jednom riječi, bogataš i glavničar; nemoj se za to vele podnijeti, jer, po njegovom mnenju, nijesi drugo nego, hote ili nehote, otmičar i lupež. Molim ovdje moje časne štioce da usprate sa najvećom pozornosti sve moje razloge; da gledaju dobro da li ih varam, ili bolje da li se sam varam, e bi mi uprav bilo teško postati, na koji mu drago način, braniteljem lupeštine. To nije do duše moja namjera. Kojijem pravom, pitamo ga mi, može tvrditi Marks, da se glavnice ne ragjaju štedljivosti i ustručanošću, a još manje promjenom? Nije li valjda moguće da čovjeku, koji već je, plodom svoga truda, namirio svagdanje potrebe, ostane štogod novca, pa da on, mješte da ga potrati uzaludno, spremi ga, ili kupi s njim zbilja mu korisnijeh stvari? Zar neće li on tako do brzo doći do glavnice, a neće li ta glavnica biti stečena uprav štedljivošću i ustručanošću? Kako paka može tvrditi Marks da u promjeni gdje je Pavo dobio 10 dinarâ, koje je Petar izgubio, društvo se nije za to nimalo obogatilo, jer se nije stvorila nijedna nova vrijednost i nije se sakupila nijedna nova glavnica? U tom slučaju biva sve drugo: obe dvije strane dobivaju u koliko su stekle baš ono što svakoj od njih najbolje pristoji. Otmena vladika, prodavši nekom kopaču dva rala zemlje, da poslije, dobivenijem novcem, kupi gri-

miznu haljinu, čudila se kako je stekla tako sjajno odjelo za tako bijednu škrapicu livade. U istinu obojica su dobili, e su došli do onoga što su žudjeli, i našli su se zadovoljniji; a to s razlogom, jer svaka stvar netom dogje u ruke čovjeka, koji nju želi, već po tom dobiva više vrijednosti, a promjena, što baš vodi svaku stvar uprav ondje, gdje je najpreče trebuje: *shodnu stvar na shodno mjesto*, stvara tako glavnice, te posebno i opće bogastvo.

Ko je pozvat, veli Marks, da postane glavničarom, dogje na pazar sa novcem. — Ali, pitamo ga mi, ko je došao na pazar sa novcem da kupuje mašina, orugjâ, prvijeh iznosâ i radničkoga truda, nema li već tada u ruci neku svotu novaca, koju hoće da uloži na svoju korist; nije li već samo po tome glavničar, a ta njegova glavnica koja, sastoji u novcu, otkle mu je došla? Marks o tome šuti. No, ni oǹ sam ne bi mogao reći da bi bila plod kragje, jer, po njegovom mnenju, kragja nastaje tek onda, kad novčar svojijem novcem kupi radnički trud i bude se s njime okoristio, a on ovdje govori o čovjeku, koji je stoprv došao na pazar da kupuje trud. Nije dakle svaka-a navlastito ova prvobitna glavnica nije zanago nikakav plod kragje. No sada hajdemo dalje. Nastaje li zbilja kakva kragja i kad se novčar bude okoristio radničkijem trudom? Kô što smo prije dokazali, iznosni troškovi, pa dosljedno i samo trajanje truda, nijesu po ništo opće mjerilo njegove mjenbene vrijednosti. Ovu naznačuje jedino natjecaj izmegju ponude i tražbe. Ako dakle, u slučaju navedenu po Marksu, novčar je platio 12 urâ truda, sa svotom koja odgovara na samo šest urâ, što se radniku hoće da se š njom prehrani; to se nije dogodilo za to, što se trud plaća u opće po svome trajanju t. j. po svoji-

jem iznosnijem troškovima, nego, e je ponuda tako uzrasla, da se radnikova nadnica razmjerno snizila do najniže granice t. j. do svote, koja odgovara trajanju truda prijeko potrebna radniku da s njim prehrani sebe i svoju porodicu, a ovo je trajanje bilo, u tom slučaju, od samijeh šest urâ. Da su iznosni troškovi, pa dosljedno i samo trajanje truda, jedino mjerilo njegove mjenbene vrijednosti, kad bi oni ostali jednaci, imala bi ostat svegj ista i radnikova nadnica, premda bi se u toliko slučajno smanjila ponuda ili uzmnožila tražba, ali se tada na suprot radnikova nadnica svegjer povećava, dok novčar napokon ne nagje da mu poduzeti posao nimalo ne koristi. Ako se Marks očevidno vara u tome što misli da je sam trud i njegovo trajanje pravo mjerilo njegove mjenbene vrijednosti, a ne ko što smo jasno dokazali, natjecaj izmegju ponude i tražbe; ipak se ne vara, u koliko priznaje da radnikov trud, kano svaki drugi trg, biva prodan novčaru, pa iza isplate dotične cijene, postaje potpuna novčareva imovina. Čudo je samo da uz sve to, pa iza kako je priznao da novčar kad je platio radniku vrijednost njegova truda, platio mu je u isto doba sve što ga ide i sve što njegov trud uprav valja; ipak misli da novčar, spremajući u svoj špag svu onu korist, koja nadilazi svotu nadnicâ plaćenijeh radniku, ne čini, ni manje ni više, nego krasti radniku u razmjerju spremljene svote. Kako on ne uvigja da radnik, kad je prodao novčaru svoj trud za pogogjenu cijenu, prodao mu je na isti mah i dotičnu korist, pa da nemože nikad zvati se pokragjen zbog te koristi, koja potpuno pripada novčaru sve jedno ko što ja, tek što sam prodao n. p. moju zemlju Petru ili Pavlu za sto dukata, nebi mogô kazat da me Petar ili Pavô krade, e bira prihode prodate mu zemlje

ma kakvi oni bili? Iznos dakle one svote što novčar, po Marksovoj riječi, sprema u svoj špag, u koliko nadilazi iznos radničkove nadnice, ne može se nikada smatrati neplaćenijem, iliti ukradenijem trudom, jer ne stoji u nikakvom razmjerju ni sa ovijem trudom, ni sa nadnicom za njega isplaćenom, nego na suprot, s jedne strane, sa porabnom koristi izragjenijeh stvari, a s druge s manjom ili višom potrebom istijeh stvari, koju ćute ostali ljudi. Moglo bi se slučiti n. p. da pri najnižoj nadnici isplaćenoj radniku, novčar ne spremi u špag nikakvu svotu, koja bi nadilazila njezin iznos; a to, e je slučajno nestala prava ili izmišljena potreba stvari uragjenijeh radničkovijem trudom, ili se ta potreba počela namirivati kojijem drugijem mnogo lakšijem načinom. Kako *Marks* ne uvigja na dalje da radnik, kad je prodao novčaru svoj trud za pogogjenu svotu, nalazi se posve u istom položaju, kano i oni što su prodali novčaru mašine i prve iznose, kojijem se on služi, sve jedno kô što i radnikovijem trudom, da tako dobije onu pretečnu vrijednost, onaj *Mehrwerth*, što je jedina svrha njegova poduzeća; pa kako napokon ne uvigja da pošto prodavaoci mašinâ i prvijeh iznosâ nemadu nikakvog prava da tu pretečnu vrijednost, taj *Mehrwerth* nazovu kragjom sebi nanesenom, nema to pravo, na ma koji nâčin, ni sami radnik? Ako li je pako trud kristalisan i materijalisan u rukotvoru, ne biva li to isto i s mašinama, prvijem iznosima, pameti, naukom, raznijem sposobnostima i novcima poduzetnika, koji bi jednako bili u tom rukotvoru kristalisani? Pa kad je poduzetnik ili darom prirode stekao, ili za novce kupio te ukupne činioce rukotvora, koji nemadu nikakve nužne djelatnosti na mjenbenu vrijednost ovoga pošljednjega; nije li on, rekosmo, postao pravijem te isklju-

čivijem imaonikom toliko izvršenog rukotvora, koliko i njegove mjenbene vrijednosti?

Obmanom riječi uzetih u prenosnom smislu, ko što su n. p. *kristalisani trud* i *Mehrwerth* Marks pokriva golotinju nedomjernijeh i zamršenijeh pojmovâ; ali tek što se ta golotinja otkrije, ko što smo to dosad učinili, osujećuje se smjeli mu pokušaj da, na temelju onijeh lažnijeh pojmovâ, sruši čitav sustav današnjega društvenog i ekonomnog života. Na svaki način, premda se je Marks prevario u glavnijem načelima svoga naučnoga sustava; ozbiljnost u opće njegove rasprave pa i dostojanstvo njegova privatnog života, ne daje mjesta pomisli da je ta prevara slijedila hotimice, te mu osigurava, u nekoj mjeri, i neko hladno štovanje potomstva. Hladno, rekoh, e mu pisma nijesu nadahnuta zanesenijem i zanosnijem plamom onoga živog čovjekoljubja, koje ne dopušta i najoduševljenome preobrazivaocu da kad i kad ne posumnja o unutrnjoj istinitosti svojijeh uvjerenjâ, pa se ne zagrozi pred nepopravljivijem pošljedicama svakog krivoga koraka što bi jednom učinio, te pred strašnom odgovornosti kojoj se podvrgnuo. Pedantni Nijemac, videć da svijet ne ide, kô što bi imao hoditi po njegovom mnenju, zače da ga preobrazi, pa na mah bez obzira: ruke na posao: gdje pukne da pukne.

U istom smjeru, a jednako bez obzira, stavi ruke na posao, drugi Nijemac i Čifut: *Ferdinando Lassalle.* Rodi se ovaj u Breslavu na 12 Aprila 1825, a nakon 39 g. burnoga života, osta ubijen u dvoboju na omaku Augusta 1864. Nećemo slijediti njegove romantične sveze sa kneginjom Hartzfeld, ni sa Helenom de Denniges, koja pošljednja dade priliku njegovoj prenazloj smrti, e bi nas to, bez potrebe i vele, odalečilo od

našega cilja. Spomenućemo samo da se mnogo bavio filosofiom, pravom i društvenom ekonomijom. Nije napisao ikakvu knjigu uprav izvornog naučnoga domaha; ali, sa mnogo malijem knjižicama punijem vatre i zanosa, udomio je i raširio po svojoj zemlji odvojena Marksova načela, tako da su postala svakome pristupna i razumiva. Tek okolo g. 1862 pojavi se zatočnikom socijalizma, pa nakon tri godine neizmjerne djelatnosti, riječju, perom i svakovrstnijem nastojanjem, stvori pregalačku političku stranu, dobi joj odregjeno mjesto na izbornom poprištu i izvede u Njemačkoj, on sam, što je Veljački prevrat bio izveo u Franceskoj. O njemu veli Henri Heine „da je pravi sin novijeh vremenâ, pa neće da znade za požrtvovanje i smjernost, kojijem se dičijahu naši oci, e pripada pokoljenju, koje hoće da uživa i da gospoduje." Taj se zahtjev mogao donekle podnijeti, ako ne sasvijem oprostit, u mladiću, što je već pisanijem djelima bio pokazao izvanrednu darovitost uma, ali kako bi se imala procijenit naduta omladina koja takogjer se natječe da prednjači, naslanjajući se jedino na svoju neizmjernu bezobraznost, pa i na neizmjerno neznanje, uprav čudno, i uzimajući u obzir još nezrela joj godišta? Pristaše držahu ga živa vrhunaravnijem vračem, a mrtvu mu se klanjahu kano kakvom polubogu. Lijep, mlad, riječit, obilazio je kroz svoj narod i plijenio svačije srce. Nama, koji ga nijesmo ni vidjeli, ni čuli, lašnje je izbjegnuti tomu čaru, nego li možda protivnoj napasti da ga prije smatramo kano kakva sjajnog leventu ili darovitog glumca. Ništanemanje nije nam moguće suminuti čovjeka, koga zamilište i donekle poštovahu ljudi, ko što bješe: Henri Heine, vladika de Ketteler, Humbold i Bizmark. Njegove se ekonomne ideje crpu iz mnogobrojnijeh mu pisamâ većinom prigodne

naravi, a, uzimajući ih u pretres, držaćemo se izkaza sastavljena po g. Laveleye-u.

Zakon slobodnoga natjecaju izmegju ponude i tražbe Lassalle nazivlje ga gvozdenijem, pa suprot, njegovoj tobožnoj nepravdi upravlja svoje najžešće napadaje. On misli da, dokle ovaj zakon vlada, radnik neće nikad svojijem vlaštijem naporom doći do boljega stanja, a to usprkos protivnijem tvrdnjama Schultze-Delisch-a. „U koliko se mogu dati u zamjenu ili prodat, veli Las„salle, valja razlikovati tri vrste stvari. One koje se ne „mogu stvarati po volji, kô što su starinski kipovi, „slike izragjene od davnijeh meštarâ, naravne rijetko„sti. Cijenu ovijeh stvari ne označuju iznosni troškovi, „e se one ne mogu više iznijeti, no im je nameće sa„ma želja tražilacâ. Drugijeh se može uzmnožiti broj, u „nekijem granicama, ali svegjer naspornom teškoćom. „Njima odregjuju cijenu iznosni troškovi onijeh što se „štiču sred najtrudnijeh prilikâ. To biva n. p. sa ljetina„ma zemlje. Ima na svrhu i treća vrsta što je lasno umna„žati po miloj volji, a to su obični rukotvori. Cijenu će im „ustanovit iznosni troškovi rukotvorâ izragjenih megju naj„povoljnijem prilikama t. j. sa najmanjom žrtvom. Trud, „smatran kano trg, spada očevidno na ovu treću vrstu, „jer broj radnikâ raste u opće u razmjerju tražbe. Cijena „truda t. j. nadnica biće dakle odregjena po najmanjoj „cijeni radnikove hrane, biva najnižijem iznosnijem tro„škovima ovoga osobitog trga, koji sastoji u stvoritelj„nom sili radnika. Ako je tako, dokle ne bude odviše „radnikâ, koristiće im zanago svako potratno društvo, „e će im ovo prodavati boljijeh iznosâ i za bolju cije„nu, pa će življet kô što i sad, no su manje troška i „naravno će im se uzmnožit broj, koliko bude se sni„žila cijena njihove hrane. Ali, e je ta najniža cijena

„baš onaj stepen, na koji slobodni natjecaj svegj na „svrhu dovede nadnicu, ova će se snižit u istom raz-„mjerju, u kome je radnikova hrana postala jeftinija."

„Inače, pri sadašnjijem prilikama, da se što uprav „dobije, treba imat velikijeh glavnicâ. Mali obrtnik, „mali dućangjija, prosti zanatlija čame smečeni natje-„cajem velikog obrta. Radnik ne može da postane ne-„zavisnijem iznositeljem, pa će na sramotu prodat svoj „trud da se prehrani, a novčar, netom mu isplati tu bi-„jednu nadnicu, dobiće cijeli iznos njegova truda. Ovaj „iznos raste sveudilj u razmjerju, u kome načini se ra-„dnje usavršavaju i znanje se uporavlja, da se vuče „sve to više koristi iz naravnijeh bogastavâ; ali radnik, „pravi izvor svake koristi, nema, za se, nikakve; sve ide „njegovome gospodaru, koji sam dobiva i u svakom o-„brtnome napretku. Radnik je dakle opljačkan, e mu „se otimlje sav plod njegova truda; a to nužno, e je „lišen glavnoga, koje bi mu dopustilo, da radi za sebe „samoga i tako pridrži čitav plod svoje radnje."

Što nam *Lassalle* kaže o *gvozdenom zakonu* slobodnog natjecaja nema u sebi ništa nova, e su za njega potpuno znali *Adam Smith*, *I. B. Say*, *Stuart-Mill*, *Rau*, *Roscher*, *Zakarija* i svi njihovi učenici, a *Turgot*, najstariji od sviju tijeh ekonomistâ, najbolje ga je opisao ovijem bistrijem i krasnijem riječima: „Prosti ra-„dnik koji nema nego svoje ruke, nema uprav ništa ako „drugome ne prodâ svoj trud. Prodava ga jeftinije ili „draže, ali ta cijena, niža ili viša, ne zavisi od njega „samog e ističe iz pogodbe izmegju njega i onoga koji „mu plaća trud. Ovaj plaća što može manje, pa, e mu „je prosto birati sred velikog broja radnikâ, odluči se „za onoga, koji će trudit za manje. Radnici su tako „usiljeni da sniže svoju cijenu, jedni po volji drugijeh.

„U svakoj vrsti truda, zbude se na svrhu da se radni„kova nadnica ograniči, na onoliko koliko je prijeko „potrebno radničkovoj hrani.“

Prem da to često biva, nije ipak istinit prvi Lassalleov prigovor, da baš za to radnik neće nikad doći do boljega stanja i da su sasvijem uzaludni svi napori, što množina čovjekoljubljenijeh ljudi upravlja k toj plemenitoj svrsi. Prije svega, sam Lassalle priznaje da, tekom vremena, radnici počeše držati prijeko potrebnijem za svoju hranu viši broj potratnijeh stvari, nego što su prije držali, i da sada n. p. svi nose crevlje i košulju, a srednjega vijeka su hodili bosi i mislili da im bijeloga rublja ne treba. Nije li bliže istini da će oni i u naprijeda smatrati sve to širi krug stvari kano prijeko potrebnijeh, za svoju hranu, i da, uprav po gvozdenom zakonu slobodnoga natjecaja, u istome će se razmjerju uzvisiti i njihova nadnica? Ako dakle i po čisto svojevoljnom tijeku ekonomnijeh silâ, ide očevidno na bolje u nekoj mjeri radnikovo stanje; kako se može tvrditi da neće radniku pomoći ikad, ni dovoljno, ni trajno, njegov vlastiti napor i opće čovjekoljublje? Ovaj bi prvi prigovor Lassalle-a imao istinitosti, kad bi tako zvani gvozdeni zakon natjecaja djelovao samo na mrtve stvari i na nepametnu životinju, a ne na čovjeka obdarena umom i slobodnom voljom. Prem da čovjek ne može da promijeni u opće nikakav budi fizični budi moralni prirodni zakon; ipak može se branit, ne samo od moralnijeh, nego i od fizičnijeh silâ, kad mu škode, stavljajući jednu suprot drugoj, te sastavljajući više njih tako, da mu proiztiječna sila uzdjeluje na korist, iliti na najmanje, da ga šteta sumine. Prijetnjom kazni, štiti se od moralnoga nagona k zločinstvu; lijecima od raznijeh nemoći, a munjobranom od najjače fizične sile.

Da su radnici prosta životinja, te da netom potratna društva, ponugjene im kuće za jeftiniji najam, prem da zdrave i ugodnije, pa osigurana starost, dovedu ih do nekoga stepena prije neobičnog blagostanja; naravno bi se naragjali bez obzira, i tada bi do brzo uzrasla ponuda truda a snižila se nadnica do najnižeg kraja, i stara se bijeda povratila. Ali òpit i sam razlog nam kažu, da nije tako i da nema biti. Zbog siromaštva nestaje sila djece, to je istina, no još više ih se ragja. Blagostanje nasuprot potiče predvidnost, odgagja brakove i čini ih neplodnijem. U Irlandi, nazad trideset godištâ, u sred groze ubоštva i glada, vrvio je puk, pa i sama riječ *proletarac* opominje nas na siromaštvo u jedno i na ragjanje djece. Nigdje nije više razdijeljena imovina, no u Franceskoj, a žiteljstvo joj ipak ostaje mal da ne nepomično, te ne ide očutljivo ni naprijed ni na se. U njemačkoj i u Engleskoj,' gdje radnikova je nadnica mnogo niža, a razmjerno mnogo manji broj imaonikâ; žiteljstvo se, svako pedeset i četiri godine, dvostručavа. U Fijandri, gdje je narod jako gust i nadnica se doslijedno snižila po selima do 1 fr. 40 nov. nekoliko radnikâ dopunjaju svoju hranu komadićima zemlje, što uzimlju u najam, pa i ako stoje bolje od onijeh, koji se neznadu pomagati na taj način, ipak ne imadu više djece od njih. Tamo takogjer, kad neki novčari grade kućâ svojijem radnicima, te im jeftino davaju ih na najam; ne mogu u isto doba sniziti im nadnice, e tad ponuda truda razmjerno ne raste. Koriste mnogo i gostionice gdje, ko n. p. u Hotel-u *Louise* zgragjenu blizu *Liege-a* po g. *Jules-u d' Audrimont* upravniku ugljenice *Hazard*, radnici nalaze stan, hranu pa skladnijeh zabavâ, za manje od polovice ili trećeg dijela svoje obične nadnice. Prohode tako bolje nego

ostali im ortaci, naviknu se na štednju, i kad dogju baš i do malog glavnoga, neće ga za lasno izlagati pogibijam prenagloga braka. Ne djeluje dakle sa svojom izmišljenom strogosti *gvozdeni*, kako ga nazivlje Lassalle, zakon natjecaja, ili se prem često pretvara u prosto *pamučni zakon*.

Drugi prigovor Lassalle-a sadašnjemu ekonomnom sustavu istovjetan je sa Marksovijem u suštini, a razlika je samo u riječima, e on misli, kô što i Marks, da je svako glavno plod kragje i da je radnikov trud jedini izvor svake vrijednosti. Govoreći o Marksu mi smo opširno ukazali potpunu lažnost tijeh misli, pa nije ikakve potrebe da to i sad učinimo po drugi put. Opazićemo samo kako prem da radnik prodava gdje i gdje svoj trud, davajući ga na najam novčaru, s razloga da po tome izbjegne gladu; ta je pogodba posve slobodna, jer sloboda ne prestaje za to, što se je volja na nju odlučila, s koga mu drago razloga, te i s onog da tako namiri kakvu naravnu potrebu, pa baš bila ta i najpreča od sviju t. j. potreba samog života. Nestalo bi na suprot slobode, kad bi vanjska sila nametla pogodbu bez obzira ma na koju potrebu, ali te sile niti biva u običnijem obrtničkijem pogodbama, niti je Lassalle mogo spomenuti. Nije novčar svojijem činom stavio radnika u nepovoljni položaj, niti je on po nijedan način kriv skrajnosti njegove prijeke potrebe. Znamo dobro da kad bi se baš okoristio tom skrajnom potrebom, mogući od sebe postupati drugačije, to bi se zbilja zvalo: *summum jus, summa injuria.* Ali komu je da sudi da li je uprav mogao ili nemogao? Nikomu drugome, do njega sama, komu su jedino poznate sve sitne, nebrojene a često tajne prilike od kojijeh ta mogućnost zavisi. Nema dakle u ovom slučaju radnik ni-

kakva prava da krivi novčara rad snižene nadnice, a još manje budi on, budi državna vlast, imali bi prava prisiliti ga da je povisi.

Emile de Laveleye da ukaže suprot Lassalle-u kako novčar ne krade radnika, kad uzimlje za se cijelu korist obrtničkog poduzeća, izuzamši samu radnikovu nadnicu; tvrdi da poduzetnik ima prava na bolju platu od one koja dopada prostoga radnika, e on ostavlja o dlaci svoje pametno upravljanje cijelog poduzeća, već prije stečenu nauku, opit dobiven dugijem trudom pa i novčano glavno, koje na svrhu zastupa takogjer prijašnji trud, a radnik ne prinosi uz sve to, nego prosto djelo svojijeh rukâ. Ova tvrdnja imala bi mjesta kad bi se govorilo o obrtnom poduzeću osnovanom na sustavu pogogjenog udioništvu, e bi naravno tada nastalo pitanje o megjusobnom razmjerju dijelovâ, koji pripadaju svakome učesniku. No o tome ne može biti govora u današnjem sustavu obrta, gdje radnik u opće nije nikakav učesnik obrtnog poduzeća, nego prosti najmljenik svoga truda. Tek što mu je novčar (najmilac) platio pogogjeni trud sa pogogjenom nadnicom, on je s njime potpuno gotov. Bilo bi smiješno za nago kad bi doveo kamenare nek ti sagrade kuću, pa kada, iza dovršene gragje, oni bi zahtijevali da preko pogogjene nadnice, dopustiš im ili da s tobom pribivaju u tvojoj kući, ili da š njima dijeliš najam što ćeš na njoj slučajno dobivat.

Ako je Marks, kô što rekosmo, bio jedan od prvakâ Evropejskog socializma, osnovatelj i ustrojitelj internacionalnog društva; zanosila je Lassalle-a trajna i nepomična ideja Njemačkoga jedinstva, pa u isto doba uvjerenje da je sama državna vlast naravno pozvata da izvrši nužne promjene u ekonomnom i društvenom sus

tavu, a to, do potrebe, gvožgjem i vatrom. Nije sad vrijeme da zborimo o temeljitosti tijeh poslednjijeh nazorâ, e će tome biti mjesta stoprv u drugome dijelu ove rasprave, kad budemo pretresivati jeli moguće da se bitno izmjeni sadašnji sustav radnje sa kakvijem drugijem ili ne. U toliko ćemo opaziti gredom, da prigovori *Marksa* i *Lassalle-a* suprot sadašnjemu sustavu ekonomnom, sadržati su u suštini u djelima Njemacâ: *Fichte-a*, *Weitling-a*, *Winkelblech-a* bolje poznatog pod imenom „*Marlò*,“ a da su svi ti napokon nadahnuti idejam Franceskog prevrata: *Fourier-a*, *Kabet-a*, *Babeuf-a* i *Rousseau-a.*

Laveleye primjećuje da su *Marks* i *Lassalle* bili Čifuti; da su Čifuti gotovo svuda osnovatelji i širitelji socializma; da je socializam najkrepči poklik suprot današnjemu sustavu osnovanom na nepravdi, pa i najvruća hlepnja za boljijem načinom života, gdje bi vladala pravda. U tome on se slaže potpuno sa *Rénan-om*, koji od sebe veli: „Čifut nije ustrpljiv po adetu Hri„stijanskom, Hristijaninu su vrline uboštvo i smjernost; „a to su Čifutu nesreće, kojijem treba izbjeći. Čifut se „buni suprot zlouporabam i nasilju, s kojijeh se nebi „Hristijanin ni makao; pa za to Čifucki je živalj svud „postao veliki živalj preobraženja i napretka.“

Mi nemislimo tako. Ne može se kazat da je sadašnji ekonomni sustav osnovan na nepravdi samo za to, što nije svakome povoljan; e ima dosta stvari što su nam nepovoljne a ipak očevidno su pravedne. Kad priznaš jednom tu osnovnu nepravdu, dao si na pola već razlog svijem zahtijevima socialistâ, te si za polovicu oslabio snagu tvojijeh protivnijeh dokazivanja, a to bez najmanje potrebe ni dobrog temelja, e sama povoljnost nije po sebi nikakvo mjerilo pravde. Nepovolj-

ne, inače, nejednakosti opažene u sadašnjem društvenom sustavu, kad ih razsvijetliš Hristovom naukom, postaju prividne te se izmirivaju na drugom svijetu. Ustrpljenost, koja nije no sastavni dio umjerenosti, združena sa ostalijem glavnijem Hristijanskijem vrlinama, kô što su mudrost, pravda i krepost, vodi do čistijeg, sjajnijeg a nadasve do stalnijega napretka, nego li neustrpljivi zahtijevi modernoga Čifustva, potpuno ograničeni na ovaj časoviti zemaljski život. U koliko je moderno Čifustvo sudjelovalo na Franceski prevrat i na ostale pokrete zbile se u Evropi, te smjerahu na sveopći napredak; uvelo je možda u svijet, na silu i sve na jedan mah, više materijalne jednakosti, koja bi se već bila ostvarila, samo malo postepenije pa po svoj prilici i ustrajnije, s naravnog razvitka čovječanskog uma; ali je za to u isto doba srušilo, Bog zna za koliko vremena, dotadanje ravnovjesje megju moćima duha čovječeg, pa i duhom jednakosti megju ljudima. Ovaj očevidni nazadak nadmašuje zanago sve što se napredovalo na materijalnom polju, te ostaje tako posve nenadomješten, jer ljucko blagostanje zavisi nerazmjerno više o duševnom miru i blaženstvu, negoli o najiziskivanijemu zadovoljstvu fizičnijeh potrebâ, e se po tome čovjek osobito razlikuje od proste životinje. A drukčije nebi moglo ni biti. Ako se sve zbilja svršava na zemlji, cijeli naš život ne valja ni dva boba. Šta da činimo? Da se puštimo na razkoš i bludnost, sa neprestanijem strahom da nam život bude za svegj prekinut od časa do časa, kakvo bi to bilo uživanje? Da, hoteći izbjegnut tome nesnomome strahu, na mah se ubijemo, ili da, bez fizičnog samoubistva, moralno se uništimo u „Nirvani“ slijediteljâ Bude; jedno je gore od drugoga a nije nigdje ni najmanjeg mjesta pravome

napretku. Nijesu dakle Čifuti dojsto veliki živalj korisnijeh preinaka i pravoga napretka, pa nemamo zbilja rašta da im budemo zafalni. Laveleye i Rénau nehote zanago, pozivlju na njih, i pod tijem zlamenitijem obzirom, pogibeljnu pozornost Protisemita.

Evo smo pobili, u koliko smo umjeli, najjaće i novije prigovore, što su učenjaci učinili sadašnjemu ekonomnom sustavu; pa, neće biti neumjestno da sada i mi i naši štioci otpočinemo malo od one teške stege kojoj niko ne može da izbjegne, tek što se upusti u dugo razmatranje sasvijem odvojenijeh i ozbiljnijeh idejâ, prem da bi nas ove, rad svoje unutrnje sile zanimale inače do najvišeg stepena. Ništa bolje, u tu svrhu, no da svratimo našu pozornost na pripovjetku izdatu, ostrag malo vremena, pod naslovom „Looking-Bakward“ (Pogled na prošlost) po socialistu Amerikanskom Eduardu Bellamy-ut. Tu se priča o čovjeku, što zaspa g. 1887 a probudise g. 2000, pa nalazeći da je sve promijenjeno u Bostonu i u Americi, prispodablja sadašnjost sa prošlosti. Nećemo ovdje pretresivati opis stanja Amerikanacâ g. 2000 e će mo to možda učiniti, ako Bog da, u drugom dijelu ove rasprave, na koje bi redovito spadalo. Zaustavićemo se samo na prigovor koji g. *Bellamy*, već na početku svoje knjige, upravlja u opće suprot sadašnjem ekonomnom sustavu, kojijem se u ovaj čas bavimo. Prem da taj prigovor sastoji u prostoj prispodobi, a da prispodoba, po riječi našijeh starijeh, nije nikakav dokaz iliti razlog; bilo bi nepametno ga uzeti u sprnju, tijem više e je sadržat u knjizi, rasprostrtoj u 335000 primjerakâ u Bostonu, a 100000 u Engleskoj, te izvanredno razglašenoj po čitavom svijetu, pa opet e još i sami oblik prispodobe nosi sobom ozbiljniju pogibiju, e je naravno pristupan slabo-

mu razumu svjetine te dublje djeluje na njezinu maštu no čisto naučne ideje. No kakva je ta prispodoba? Evo je! Homo da vidimo.

Riječ je Amerikancu XX. vijeka: „Da se bistro „shvati kako su XIX vijeka življeli megju sobom ljudi „a osobito ubogi i bogataši, nije boljega srestva no pri„spodobiti onadašnje društvo ogromnoj kočijištini, pod „kojoj bijahu upregnute gomile čovječanstva, te je pote„zahu na veliku muku, po putu strmu i pjeskovitu do „skrajnosti. Glad, sa kangjijom u ruci, nije davao odmo„ra, ali je ipak iz nužde važanje imalo biti jako sporo."

„Gornju stranu kočije zapremala je množina pu„tnikâ, a ovi nebi silazili ni na najstrmijem uzbrdica„ma. Mjesta na onoj visini bijahu zdračna, provjetriva „i posve na tenanu. Držaoci tijeh mjestâ, štićeni od pra„ha, mogahu do mile volje uživati krasotu okolišta, te „se razgovarati o vrijednosti izvanrednog podvoza. Na„ravno svi se natjecahu za takova mjesta, i često se „hotjelo neke hitrine da ih dobiju, e je svaki mislio da „je u velike srećan, kad bi sebi osigurao jedno za vas „život, pa iza smrti ga ostavio svome sinu. Na onome „podvozu bijaše takogjer red da je svaki podržnik je„dnoga tijeh mjestâ, imao pravo da ga ostavi komu je „njemu bilo drago, ali je opet bilo nekoliko zgoda, „s kojijeh i iznenada ga je mogao izgubiti."

„Baš za to što se lasno moglo do njih doći, sva „ta mjesta ne bijahu vele sigurna, pa na svako nena„dno uzdrmanje iliti na udar malo jači, kogod bi str„moglavio na cestu, gdje bi odma bio vezan konopom „da i on poteže teška kola, na kojijem se prije raskošno „vozio. Da izgubi svoje mjesto svak je držao za veliku „nesreću, pa sama misao da se to moglo dogoditi od „dana do dana ili sebi, ili prijateljima, poput nekakvo„ga stalnog oblačića, mračijaše mu sve blaženstvo."

„Oni što se vozijahu često bi izkazivali svoju su-
„ćut za one što su ih potezali osobito, kad bi im se
„desili, ili kakav mučniji prolaz, iliti kakva izvanredno
„vrletna planina. Pri takijem prigodama, bezufani napo-
„ri teglilacâ, njihovo žalosno otskakanje i premetanje
„pod neumitnijem bićem glada; nekoličina što padaše
„onesviještena i bijaše, zgažena u blatu, sve je to sa-
„stavljalo tako grozan prizor da često, na visini podvo-
„za, prsnuo bi čisti izraz čovjekoljubnijeh ćustvâ do-
„stojan svake fale. Putnici bi tada imali utješiteljnijeh
„riječi za bijednike, opominjali bi ih na uztrpljivost i
„udahnjivali bi im nadu, da će u drugom svijetu naći
„platu za sve muke pretrpljene na ovomu. Neki bi da-
„li i novca da se kupi melem i pomast za osakaćene i
„ranjenike. Svi su se napokon slagali da je veliki gri-
„jeh što je kočijiština bila toliko teška, i svakomu bi
„odâhnulo srce, kad bi se srećno priprošao kakav grdi
„dio puta. Ali to unutrnje zadovoljstvo nije smjeralo
„samo na nesrećnike, jer u pogibeljnijem prolazima mo-
„gli su i svi povlaštenici strmoglaviti, pa i izgubiti svo-
„ja mjesta."

„Prizor inače vezanijeh konopom silno je djelovao
„na putnike, da življe ocijene vrijednost svoga položaja
„i da ga se drže uprav grčevito. Po svoj prilici da su
„bili sigurni, da, ni oni, ni njihovi prijatelji neće nigda
„strmoglaviti, nebi se bili starali od više za jadnike, što
„ginući od truda su ih potezali, te bi se bili ograničili
„na sama ublaženja i na kakav prosti zavijač."

„Dva su izgovora tolikoj nečovječnosti. Prvi, što
„su mislili stalno i bezazleno da društvo ne može da
„idje drukčije, nego pod uvjetom da većina, vezana ko-
„nopom, poteže, a da drugi se voze; i to ne samo, no
„da je zbilja nemoguće ikad naći, kako bi se popravili

„podvoz, vozilo, put i razdioba truda. Tako se svegj či-
„nilo, pa će se i činiti do vijeka. Teško je bilo zanago,
„ali neuklonivo, a mudrost, gdje ne bijaše govora o li-
„jeku, nije dopuštala ni neplodnog sažaljenja."

„Drugi izgovor sastojaše u nekoj čudnoj obmami „onijeh, koji su stali na gornjoj strani kočije, da nije„su t. j. bili stvoreni istijem tijestom kô no im braća „i sestre, što su ih potezali, nego mnogo finjem ; da su „bili na neki način bića visočijeg roda, koji imagjahu „isključivo pravo da se činu voziti. Najčudnije bivalo „je da baš oni, koji bi se jedva dočepali visine, prije nego „bi im još isčezli s ruka žuljevi, što bi im konop osta„vljao, oćutjeli bi već silu one obmame. Svi pako ko„jijeh svojta, djedovi i pradjedovi bijahu toliko srećni „da su se uzdržali neprekidno na svom mjestu, cijenili „su prostodušno da su, u bitnosti i bezuvjetno, sasvijem „različni od ostalijeh ljudi. Plod ove obmame graničio bi „naravno sućut obmamjenijeh, prama patnjam nizoke svi„jetine, na neko daleko i prosto platoničko sažaljenje."

Bellamy stavlja za nago svakome pred oči živu razliku i veliku nejednakost, što opstoje izmegju držalacâ povlaštenijeh mjestâ na njegovoj kočijištini, i tužne svjetine, što je prinuždena da ih poteže, pa, u tom, prispodoba čini jako dobro razumjeti, što je, već i bez toga, od više bistro i razumljivo t. j. veliku razliku i nejednakost društvenijeh staležâ u sadašnjem ekonomnom sustavu, ali ne razjašnjuje način, po komu su povlaštenici došli do povlaštenijeh mjestâ. On kaže do duše da često bi se zahtijevalo od njih nešto hitrine da ih se dočepaju, no iz svega toga ne može se razumjeti da li su ih dostizali pravednijem iliti krivijem putem; jesu li k tome postignuću što prinosile, i u kolikoj mjeri, sreća iliti nužda ; jesu li povlaštenici kupovali mje-

sta, kako i komu su ih plaćali. Sve gomile nebrojene svjetine nijesu nikako mogle imati dobra mjesta na visini kočije, e je broj ovijeh mjestâ bio razmjerno ograničen; a da su svi potezali, zašto bi to radili, rašta bi potezali praznu kočiju? — Ako je razpoložaj ljudi, na izumljenoj kočiji i okolo nje, bio nuždan, ko što su bili nužni svi ostali podaci prispodobe; tada cijela prispodoba ne vrijedi u svrhu, kojoj je namijenjena, e, gdje je govor o nuždi, ne može biti govora ni o pravdi, ni o nepravdi, pa ni o ma kome popravku. — Ako je nasuprot taj razpoložaj zavisio od same volje ljudi, tad naravno kočija i put mogli su se popravljat, trud bolje se dijeliti, iliti umanjiti pomoćju mašinâ, koje bi kretala sila pare; ali je prispodoba nebi po sebi dokazala da i sadašnji ekonomni sustav zavisi u bitnosti od same volje ljudi, a to nije inače na ma koji način dokazano; ona se nebi ni pošto dala uporavljati na sadašnji ekonomni sustav, niti bi se iz nje moglo išta izvesti, ni o njegovoj pravednosti, niti o njegovoj nepravednosti, niti napokon o mogućnosti da bude žlje i gore, prije ili poslije popravljen. Tijem manje Bellamy-eva prispodoba može pomoći da se po njoj sudi o takoj pravednosti, u koliko je posve nedomjerna, e se u njoj ne spominju neki glavni uvjeti sadašnjega sustava, n. p. u njoj nije riječi o običnom poslu i radu držalacâ povlaštenijeh mjestâ, kad u sadašnjem sustavu gospodari obrtničkijeh zavodâ, prem da i materijalno ne rade svojijem rukama, ipak nastoje sa svom silom svoga uma i znanja, da se ti zavodi uzdrže i da napreduju što je bolje moguće. U današnjem sustavu takogjer povlaštenici t. j. gospodari obrtničkijeh zavodâ hrane i odjevaju sve svoje radnike plaćajući im pogogjenu nadnicu; a, u Bellomy-jevoj kočiji nezna se ko hrani svjetinu što

poteže, pa nezna se kako se hrane ni sami pridržnici povlaštenijeh mjestâ. — Uza sve to napokon prem da kočija, kakvu je izmislio Bellamy, nije uprav najbolje srestvo po kome bi se ubozi imali smirit sa bogatašima, niti je na to bila namijenjena; ipak način prostodušan, miroljubiv i veseo, kojijem je on opisuje, pa donekle i izgovara slabu moć sažaljenja, prama nesreći ubozijeh, na srcu držalacâ povlaštenijeh mjestâ; svakako ne ozlegjuje nikuda stare rane, i stavlja čitaoce u tako dobroćudni položaj duše, da oni za nago, dok na njih uzdjeluje utjecaj vedre Bellamy-jeve pripovjetke, neće se po svoj prilici laćati oružja ni nasilnijeh srestavâ da ovrše svoje zahtijeve, ma kakvi bili. —

3186276371